

Манжола В.А., Андрущенко С.В.,** Денисенко К.Ю.****

УКРАЇНА У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ГЕОПОЛІТИЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Статтю присвячено дослідженню геополітичних кордонів Європи. Розглянуто місце України у європейському геополітичному середовищі.

Ключові слова: Україна, Європа, ЄС, простір, держава, кордони, інтеграція.

Статья посвящена исследованию геополитических границ Европы. Рассмотрено место Украины в европейском геополитической среде.

Ключевые слова: Украина, Европа, ЕС, пространство, государство, границы, интеграция.

The article deals with the geopolitical boundaries of Europe. The place of Ukraine in the European geopolitical was defined.

Keywords: Ukraine, Europe, EU, space, state, borders, integration.

1. Механізм формування сучасних геополітичних кордонів Європи.

Дослідження геополітичних кордонів в Європі займає важливе місце у сучасному європейському політичному та науковому дискурсі. Принципово нова геополітична ситуація на євразійському континенті на зламі ХХ-ХХІ століть спричинила докорінну зміну ролі, масштабів та характеру кордонів в Європі. Відтак, цілком логічно, що ключова роль у дослідженні нової системи міжнародних відносин на континенті належить новому європейському кордону. З огляду на цей фактор, комплексні дослідження кордонів стали предметом наукового аналізу багатьох дослідників.

Метою даної роботи є дослідити особливості підходів до проблеми формування геополітичних кордонів сучасної Європи. В роботі вирішується низка завдань:

- окреслити основні теоретичні підходи до геополітичних кордонів в сучасному світі;
- визначити особливості місця і ролі України в сучасному геополітичному середовищі в Європі;
- обґрунтувати концепцію Великої Європи як геополітичного макрорегіону.

Розглядаючи питання кордонів, французький дослідник М. Фуше, відзначає, що будь-який кордон є «штучним» в тому сенсі, що він відображає співвідношення конкретних

* доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

** кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

*** кандидат політичних наук, молодший науковий співробітник НДЧ Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

сил на даний момент. Кордони не є тільки міждержавним явищем; в середині самої держави пролягає величезна кількість кордонів між регіонами, соціальними і культурними групами. Фуше зазначає, що не існує вічних кордонів – вони встановлюються, переносяться і уточнюються, виходячи як з історичних передумов, так і балансу сил в регіоні.

Ключ до вирішення проблеми був знайдений в розподілі поняття «кордон» на дві складові: *front* та *frontier*. На думку М. Фуше, «кордони є елементарні просторові структури, які мають лінійну форму, а їх функція зводиться до позначення порушень геополітичної безперервності в трьох площинах: реальній, символічній та уявній. Реальний розподіл простору можна визначити поняттям *front*. Воно позначає більш-менш чітко позначену лінію між двома і більше територіями, відокремлює «наше» від «чужого». Що стосується символічного або уявного поділу простору, то тут більше підходить поняття *frontier*. На відміну від *front*, воно передбачає наявність прикордонної зони без чіткої розподіляючої лінії [1].

Досліджуючи проблему кордонів в Європі М. Фуше справедливо зазначає, що ніде у світі за останні 20 років не створювалося стільки нових державних кордонів, як саме в Європі (особливо в Східній та на Балканах). Це створило повністю нову конфігурацію європейських міждержавних зв'язків, і, звичайно, такий процес не обійшов й Україну, адже вона — не ізольований від іншого світу острів. Колись бездержавні народи, які завжди перебували на периферії потужних імперій, сьогодні відчули себе повноцінними націями (периферій вже немає!) зі своїми стабільними й безпечними кордонами. Початок цьому процесу, поклало, безумовно, падіння Берлінського муру [2].

Яскравим прикладом імовірних глибоких геополітичних змін у сучасній Європі, що, звичайно, не може не вплинути й на безпеку системи кордонів є, як вважає Мішель Фуше, перетворення Росії, яка була організована як імперія («або як територіальна цілісність») і тепер, можливо, вступає в новий етап — будівництва постімперської національної держави. М. Фуше вважає, що дискусії навколо питання кордонів ЄС набувають неабиякого значення тому, що у європейському суспільстві склалася думка про втрату контролю над процесом розширення. Незважаючи на такий стан речей, зазначає дослідник, територіальне розширення продовжує залишатися однією з характерних рис Європейського Союзу. На думку багатьох європейських дослідників розширення - це засіб для стабілізації та демократизації периферії Союзу. Вступ до Союзу для нових держав означає збереження нещодавно отриманого та нестабільного суверенітету. В свою чергу держави – члени ЄС переконані, що їх безпека буде краще підтримана, коли сусіди у свою чергу стають членами ЄС. Прикладів багато: Франція побажала укласти союз з Німеччиною у 1950 році з метою забезпечення своєї безпеки, Німеччина підтримала польську кандидатуру, Польща бажає побачити вступ України до ЄС. Європа сьогодні, вважає М. Фуше, переживає феномен парадоксальної інтеграції. З однієї сторони, спостерігається ствердження європейськими народами своєї унікальності, а з іншого, - афішується пошук неможливої єдності. Цей парадокс є свідченням того, що європейці перейшли від геополітики закритих суспільств, організованих за принципом «друг/ворог», до геополітики відкритих суспільств, що базується на взаємозалежності держав. Отже, національні інтереси європейців виявилися поділеними, але нація лишилася фундаментальною політичною і культурною рамкою й підставою громадянства.

Європейське будівництво на сьогодні детерміноване переважно національним інтересом. Відповідно майбутнє Європи по – різному вимальовується різними державами Європи. Дослідник виокремлює два підходи до вирішення проблеми «будівництва Європи: 1) геоекономічний, що робить акцент на економічній могутності європейських держав;

2) геополітичний, де увага зосереджується на відносинах Європи та США. Перевага нинішньої Європи полягає в тому, що вона існує в якості своєрідної геополітичної лабораторії, яка займається винайденням нової політичної конфігурації сил у сучасному світі. Якщо США діють як єдиний центр, що посилюється коаліціями та альянсами, то Європа знаходиться на шляху створення першої багатодержавної системи, що ґрунтується на добровільному союзі держав-націй, а тому саме їй належить досвід формування справді багатополярного світу. Єдність Європи існує не як монолітна цілісність, а як співвідношення комплексів та частин різних масштабів. Їх спільний досвід неможливо виразити однією формулою, а тому неможливо й недоцільно встановлювати зараз кордони ЄС, контури якого будуть сформовані з часом [3].

Розмірковуючи про геополітичні контури нової об'єднаної Європи, переконаний М. Фуше, необхідно задуматися про оновлення європейського проекту, і не тільки в тому, що стосується його економічних та соціальних цілей. За останні 50 років до континентального виміру додався глобальний, та діючи у ньому фактори також впливають на життя європейців. Цікавою у цьому контексті є думка, яка полягає в тому що необхідно змінити уявлення про «дві Європи». Європи, як довготривалої соціоісторичної категорії, та Європи, зведеної до Європейського Союзу, тобто добровільного об'єднання демократичних держав, здатного чітко визначити власні кордони, в тому числі тимчасові – на одне – два десятиліття. Необхідна стабілізація кордонів, проведення більш ефективної стратегії зближення з сусідніми державами, зокрема шляхом послаблення візового режиму та надання можливості отримати освіту за кордоном. В цьому питанні, переконаний дослідник, час зламати кордон між членами та не членами ЄС.

Досліджуючи проблему кордонів в Європі, М. Фуше цілком справедливо відзначає: «Кордони, які існують в межах європейського простору - міграції населення, мережі, енергія, безпека - не збігаються з постійно визначеними геополітичними кордонами, оскільки Європа це не статичне географічне поняття, кордони якої зручно чіткі, а історичний процес, пристосовується до мінливого географічного простору». При цьому, на думку Фуше, варто відмовитися від надмірної картезіанської догми «все або нічого». «Головне, це не пошук останніх кордонів Європи, а взаємне співробітництво: прийняття кордонів, сусідських угод, а також практики інтеграції, - відзначає вчений, - більше уваги варто приділяти процесам зближення, ніж гіпотетичним останнім кордонам».

Таким чином, М. Фуше пропонує чітко визначити кордони Союзу, їх місце на континенті та в середземноморських регіонах, переосмислити та чітко сформулювати довгострокові цілі європейського співтовариства, в тому світовому контексті, з яким ми, на жаль, повинні рахуватися сьогодні. Якщо це здійсниться, зазначає науковець, то європейці, зокрема французи, знову відчують себе політичними суб'єктами спільного геополітичного проекту [4].

Розглядаючи питання геополітичних кордонів Європи, українська дослідниця Є. Кіш зазначає, що геополітична роль і геополітичне значення кордону в Європі поступово змінюється за умов процесу інтеграції, включно і процесу євроатлантичної інтеграції [5]. Більш рельєфно це простежується у зміні домінування тих чи інших функцій кордону, в даному випадку - у домінуванні функцій контактного характеру кордонів, їх «прозорості» всередині Європи, і посиленням бар'єрної функції кордонів на нових східних межах Євросоюзу. Втім, геополітична роль кордону у певному просторі, де проживають конкретні люди, народи, які мають і розвивають певні відносини між собою, має неперевершене значення саме тоді, коли ці контакти як живі зв'язки, котрі мають давні щоденні традиції, можуть бути порушені.

На сьогодні в контексті східного розширення ЄС протягом 2004-2007 років, за умов нової геополітичної ситуації на континенті, євроатлантична інтеграція держав Центральної Європи - сусідів «першого порядку» України, Євросоюз створює на досить тривалий проміжок часу новий кордон - як лінійний простір, так і новий status quo більш вищого гатунку, як «досить міцний» символ нової геополітичної ситуації на східних теренах Європи.

Російський політолог Д. Тренін вважає, що у XXI ст. ЄС та його геополітичні кордони мають представляти багатоповерхову конструкцію. За таких умов, у середньотерміновій та багатотерміновій перспективі на континенті очевидно будуть існувати:

- тісна європейська федерація - міцне ядро Євросоюзу
- Євросоюз у складі 27-30 держав
- Велика або Широка Європа, що включатиме Євросоюз плюс групу країн, у тому числі Росію, які тією чи іншою мірою будуть асоційовані з ЄС [6].

На нашу думку, актуальність дослідження геополітичних контурів Європи визначається необхідністю з'ясувати місце України у європейському геополітичному середовищі, оскільки із новітнім розширенням Євросоюзу протягом 2004-2007 років, Україна вже безпосередньо межує з ЄС, що не тільки вплинуло на взаємні відносини, але і визначило низку проблемних прикордонних питань.

2. Україна в європейському геополітичному середовищі.

Місце України в сучасному європейському геополітичному середовищі зумовлене формуванням силового поля, сфери впливу ЄС, механізмами якого є процеси розширення та стратегії сусідства. Розширення ЄС спрямовано передусім на оформлення європейського простору, заснованого на культурно – цивілізаційних цінностях та параметрах політичного та економічного розвитку. Сфери впливу ЄС не обмежуються зовнішніми кордонами Союзу. Після масштабного розширення 2004 – 2007 рр. запроваджується стратегія сусідства з метою створення через механізми партнерства та співпраці безпечного та передбачуваного оточення, орієнтованого на європейський простір, у південному та східному напрямках. Головний принцип концепції добросусідства – привілейовані відносини партнерства між ЄС та країнами сусідами через запровадження диференційованих моделей співпраці [7].

Сьогодні мова йде про формування регіональних систем — європейської та євразійської, двох складових сучасної геополітичної структури світу, що прагнуть до концептуалізації ідеї контролю над оточуючим їх простором. З геополітичного погляду утворення регіональних систем є формою організації геополітичного простору. Так, сусідами першого порядку України виступають впливові регіональні актори — Російська Федерація та Європейський Союз. Ці актори відрізняються структурно — Росія як держава і ЄС як угруповання держав. Україна є рубіжною країною як для європейського простору в особі ЄС, так і для євразійського простору в особі Росії. Фактично мова йде про належність України до так званої міжсистемної периферії, що підпадає під вплив інтересів обох геополітичних суб'єктів. Такий геополітичний простір уже тривалий час зумовлює балансування зовнішньополітичних векторів України: стратегічний курс на інтеграцію до ЄС із паралельним розвитком відносин стратегічного партнерства з Росією. Стратегії ЄС та РФ щодо зовнішнього оточення збігаються — це створення підконтрольної прикордонної зони (зовнішньої периферії, близького зарубіжжя), центральним елементом якої виступає Україна. І в термінах європейської, і в термінах євразійської геополітичної системи йдеться про оформлення сфери впливу, на що й спрямована політика відносно сусідніх регіонів: ЄС прагне створити безпечне оточення, «спільну зону процвітання та

добробуту», надаючи державам статус спеціальних сусідів та партнерів, а Росія має на меті реінтеграцію на пострадянському просторі, встановлення повного економічного, політичного та військового домінування над ним.

Зважаючи на системний вплив США на розбудову європейського геополітичного простору, місце України у ньому визначають відносини ЄС — Росія — США — Україна.

У даній геополітичній геометрії характеризуються відносини України з трьома партнерами визначаються не її позицією чи намірами, а рівнем геополітичного суперництва або співробітництва та здатністю цих суб'єктів виробити дієві механізми подолання суперечностей, що виникають між США, ЄС, Росією. Стратегії, що розробляються кожною зі складових трикутника США — ЄС — Росія, спрямовані на послаблення позицій однієї із сторін через зближення з іншою складовою. У даному контексті важливо виявити специфічні сфери перетину інтересів США, ЄС та Росії в практичній площині щодо геополітичного району, складовою якого є Україна. Такими сферами є: стратегічна безпека, економічна та енергетична співпраця й регіональне співробітництво. Питання полягає в тому, чи здатні сьогодні ці важливі для України актори перейти до реалізації стратегічного співробітництва, що має привести до формування стратегії взаємодії в периферійних регіонах [8].

У сфері стратегічної безпеки визначальними є параметри геостратегій цих сторін щодо простору між євроатлантичною/європейською та євразійською геостратегічними сферами.

Процес оформлення геостратегічних сфер європейської, євроатлантичної, євразійської передбачає зіткнення інтересів щодо держав пострадянського простору в контексті забезпечення геоekonomічних та геополітичних переваг у регіоні.

Очевидною є дія однієї із закономірностей традиційної геополітики - боротьби морських та континентальних сил через запровадження стратегії оточення конкурента (Росії для США та ЄС) поясом підконтрольних держав для здійснення тиску в інтересах встановлення повного контролю над євразійським континентальним простором із потенціалом впливу на інших акторів, що претендують на статус світових держав, Індії та Китаю.

Так, щодо України, то як США, так і ЄС висловлюють заінтересованість у здійсненні успішних економічних та політичних реформ, розбудові в Україні демократичного суспільства, що забезпечуватиме збереження її у сфері впливу як європейського, так і євроатлантичного. Однак інтереси сторін та стратегії щодо їх реалізації різняться. Для Європейського Союзу Україна важлива як передбачуваний та підконтрольний сусідній простір і ЄС не готовий у найближчій перспективі обговорювати питання вступу України до Союзу, що передовсім зумовлено процесами всередині ЄС після масштабного розширення 2004—2007 рр. США ж зацікавлені в прийнятті України до ЄС й остаточному розмежуванні сфер впливу з Росією.

Власне, процеси розширення як ЄС, так і НАТО є вагомими чинниками у сфері інтересів стратегічної безпеки ЄС, США та Росії. Україна виступає об'єктом у політиці цих суб'єктів щодо зовнішнього оточення: сусід на східній периферії для ЄС, східний фланг «зони відповідальності» для НАТО, центральна складова реінтеграційних проєктів пострадянського простору для Росії. Розширення ЄС та НАТО є взаємопов'язаними процесами. Водночас у цих процесах можна визначити певні конфліктні моменти. Євросоюз бачить у розширенні засіб закріплення зони свого впливу на континенті. США розглядають розширення ЄС та НАТО в контексті збереження своєї присутності на Європейському континенті в політичному та військово-стратегічному плані. Формується двокомпонентна тенденція: з одного боку, окремі країни Європи, як, скажімо, Франція, вбачають у розши-

ренні ЄС на схід потенціал до посилення американського впливу всередині Союзу. Адже США, лобіюючи інтереси низки центральноєвропейських та пострадянських країн щодо вступу в Євросоюз, у такий спосіб перетворюють їх на своїх нових союзників у Європі. З цією метою запроваджується стратегія входження в ЄС через НАТО: членство в НАТО розглядається як одна з головних передумов вступу до ЄС. За такого варіанту країнам надаються гарантії безпеки та забезпечується остаточний вихід зі сфери впливу Росії. Членство в НАТО США використовують як важливий елемент підтримки євроінтеграційних прагнень країн кандидатів на вступ [9].

З іншого боку, але в контексті першої складової цієї тенденції, можна говорити про той факт, що розширення ЄС за рахунок держав з невідповідними європейським стандартам параметрами економічного та політичного розвитку виступає для США засобом послаблення, принаймні на деякий час, західноєвропейського центру тяжіння в сучасній геополітичній грі і продовженням повноважень НАТО у сфері забезпечення стабільності і безпеки в Європі.

В інтересах США не допустити посилення впливу Росії на держави, що залишаються поза межами процесу європейської інтеграції. За таких умов зростають можливості збільшення ваги самої Європи як самостійного центру сили: балансує між євроатлантистською та європейською геополітичними парадигмами, ЄС прагне розбудувати безконфліктну схему взаємин з Росією, з одного боку, та зі США, з іншого.

Сприйняття Російською Федерацією процесів розширення ЄС та НАТО зазнало певної еволюції: з усвідомленням того, що інтеграція з ЄС вимагає більшої відповідності цінностям і критеріям європейської системи й передбачає більший рівень інтегрованості в цю систему, ніж у випадку членства в НАТО, що сприймається Росією як наближення військово-стратегічної загрози до кордонів Росії, пом'якшується відчуття вразливості Росії від подальшого поглиблення європейського інтеграційного процесу, актуалізується європейсько-російський діалог. Приєднання України до Євросоюзу посилить вплив Союзу на процеси в пострадянському просторі, що суперечить інтересам Росії [10].

Тож українсько-російські відносини для ЄС виступають важливим чинником стратегії на східному векторі: ЄС зацікавлений у стабільних відносинах між Україною і Росією, однак аж ніяк не у зближенні їх за рахунок відносин з ЄС. Росія для ЄС з огляду на вагу самого суб'єкта є ключовим партнером у формуванні стабільного середовища на східних кордонах. Уже відомо, що тенденція зближення інтересів Росії з ЄС або зі США призводить до активізації механізмів «м'якої ізоляції» України, що є наслідком різких коливань у зовнішньополітичній стратегії останньої від одного пріоритетного напрямку до іншого. Саме тому Україні потрібна врівноважена стратегія відносин з цими сторонами, а не гра на суперечностях між ними.

В економічній взаємодії і ЄС, і Росія вбачають механізми реалізації гео економічних інтересів, а також можливий інструмент зміцнення своїх позицій як незалежних від США центрів світової політики. США розглядають економічну присутність як додаток до політичного контролю над важливими для них регіонами та країнами. Тому проекти економічної інтеграції на євразійському просторі впливають на інтереси США опосередковано, тоді як для європейських інтересів ідеться про безпосередній вплив на потенціал їхньої реалізації [11].

На сучасному етапі економічний діалог ЄС — Росія спрямований на формування загальноєвропейської зони вільної торгівлі. Він був започаткований у жовтні 1999 р., а на саміті ЄС — Росія 10 травня 2005 р. вже узгоджено конкретні механізми реалізації цієї мети — прийнято Дорожні карти з формування чотирьох спільних просторів: економічного, у

сфері свободи, безпеки та юстиції, зовнішньої безпеки, а також досліджень, освіти та культури. Щодо економічної співпраці інтереси сторін дещо різняться. Так, ЄС робить акцент на спільних цінностях співробітництва в усіх сферах, Росія ж — на питаннях оцінки прямих прибутків та втрат від розширення ЄС. Характерно, що на цьому етапі в риториці європейських та російських політичних діячів наголошується увага на формуванні «просторів ЄС та Росії» та необхідності вироблення правил поведінки на цих просторах.

Щодо поглиблення економічної співпраці України з ЄС, то після 2004 р. через посилення дестабілізаційних тенденцій у середині країни це питання не стоїть на порядку денному. Крім того, Україна досі не визначилася з вектором економічної інтеграції — європейської чи євразійської. Свого часу (15 травня 2002 р.) озвучувалася ідея створення Євросоюзом з Україною Спільного політичного й економічного європейського простору, але формулювалася вона доволі нечітко. Така концепція кореспондувалася із діалогом ЄС та Росії щодо формування Єдиного європейського економічного простору. Формат відносин, передбачений концепцією нового сусідства, нагадує статус відносин з учасниками Європейського економічного простору (ЄЕП) у складі Норвегії, Ірландії та Ліхтенштейну, з тією різницею, що такий формат відносин з Євросоюзом ці країни обирали самі, а у випадку країн-сусідів формат пропонується Союзом. Основними принципами цього формату відносин є: адаптація до *acquis* у частині, що стосується функціонування внутрішнього ринку; країна — учасниця внутрішнього ринку має бути готова до спільної політики у сфері конкуренції та формування механізмів контролю за її дотриманням: перевага багатостороннього формату у відносинах у рамках Європейського економічного простору.

Однак для України перспектива участі в угодах на зразок Європейського економічного простору не є реальною принаймні в короткостроковій перспективі через такі причини: затягування процесу адаптації законодавства до норм і принципів ЄС; низькі темпи економічно-торговельної та інвестиційної інтеграції України з ЄС: незадовільну поточну структуру торгівлі ЄС та України; неготовність до конкуренції з європейськими виробниками товарів та послуг.

Питання входження України до Єдиного європейського економічного простору має ув'язуватися з іншим напрямом формування єдиного економічного простору — між РФ, Україною, Білоруссю та Казахстаном (Договір ЄЕП, вересень 2003 р.). У цьому контексті зауважимо, що в цілому Європейський Союз не має заперечень щодо формування зон вільної торгівлі й готовий сприяти регіональній інтеграції на своїх периферіях.

Безумовно, реалізація ідеї спільного європейського економічного простору на засадах інтеграції з Європейським Союзом могла б утворити принципову основу для розвитку інтеграційних процесів між окремими пострадянськими державами, які є сусідами ЄС. Для України це означало б якісно нову перспективу — практичну можливість зняття геополітичної й гео економічної дилеми напряму інтеграції завдяки здійсненню єдиного інтеграційного курсу на формування спільного економічного та політичного простору [12].

Єдиним реальним позитивним виходом із ситуації різноспрямованих економічних інтеграцій міг би бути взаємопов'язаний, синхронізований, скоординований розвиток інтеграційного процесу в обох напрямках з формуванням справді спільного економічного простору на засадах європейських *acquis* (наголосимо — саме на засадах стандартів Європейського Союзу). Таким чином, для України дилема європейська економічна інтеграція чи євразійська не є питанням вибору, це питання співпраці на можливих для України рівнях, що відповідають її національним інтересам та можливостям щодо їх реалізації.

Каталізатором геополітичної гри на європейському й пострадянському просторах є її енергетична складова. Як уже зазначалося, енергетична дипломатія перетворилася на важ-

ливу складову зовнішньої політики країн, особливо на євразійському просторі. Причому Україна, зважаючи на її потужний транзитний потенціал, перебуває в центрі геополітичної гри навколо енергетичної безпеки. Місце і роль України в даній геополітичній грі визначаються, по-перше, її транзитним потенціалом РФ — Україна — Європа, по-друге, транзитним потенціалом Каспійський регіон — Україна — Європа/США. Участь України в цих проектах має на меті не лише отримання прибутків від геоекономічних переваг, а й вирішення проблем власної енергетичної безпеки з огляду на залежність від РФ як основного джерела енергопостачання (75—80% потреб України в нафті, 20—25% — у природному газі).

Енергетичне співробітництво суттєво впливає на відносини в трикутнику ЄС — Україна — Росія. Адже ЄС є найбільшим споживачем російського природного газу (67% у 2000 р., після розширення збільшення залежності до 73%); Росія — провідним постачальником енергоресурсу, Україна ж виступає головним транзитером газу з Росії до ЄС (з Росії до ЄС через територію України транспортується 93,7% газу, і лише 3,2% — через Білорусь).

Участь Євросоюзу в енергетичному співробітництві має на меті забезпечення достатньої кількості енергоресурсів з акцептом на зростання споживання природного газу в енергетичному балансі ЄС і диверсифікацію джерел енергопостачання, зокрема з каспійських джерел та Північної Африки. Енергетична стратегія ЄС на 2000—2020 рр. ставить завдання зменшити залежність від одного джерела транспортування газу з Росії, крім того, в газових проектах ЄС участь України не передбачається [13].

Одночасно активно розвивається енергетичний діалог ЄС — Росія в контексті розбудови нових газо- і нафтопроводів у обхід території України (фактично йдеться про п'ять додаткових трубопроводів) з метою усунення української монополії на транзит російського газу в середньостроковій перспективі.

Незважаючи на популярну в українській політологічній думні тезу про довгостроковість таких перспектив через той факт, що для реалізації даних проектів Росія потребує додаткових інвестицій у газовидобувну галузь, тоді як європейські інвестиції стримуються через політичні міркування, обхідна стратегія вдало реалізовується на практиці. Для прикладу згадаймо запровадження чергової нитки Балтійської трубопровідної системи з Росії до країн Європи у вересні 2005 р.

Більшість газових проектів ЄС не зачіпають інтересів України, але будівництво Росією газопроводів поза територією України може спричинити негативні наслідки для нашої країни (зменшення транзиту через українську ГТС на дві третини). Аналіз даної ситуації дає підстави стверджувати, що розробка «обхідної стратегії» для України є наслідком політичних міркувань.

Щодо проектів транспортування нафти та газу з каспійських родовищ до Європи і США, то боротьба навколо них набуває стратегічного значення в контексті забезпечення економіко-політичного контролю над регіоном для ЄС, США, Росії. Україна є причетною до цієї геополітичної гри у зв'язку з проектом розбудови Євразійського нафтотранспортного коридору (ЄАНТК), складовою якого на території України є збудований нафтопровід Одеса — Броди із проектами добудови його територією Польщі Полоцьк — Гданськ, що актуалізує питання регіональної співпраці в чорноморсько-каспійському напрямку.

Зазначимо, що введені в дію нафтопроводи Баку — Супса, Баку — Тбілісі — Джейхан, південнокавказька газопровідна система Баку — Тбілісі — Ерзерум, Баку — Новоросійськ, а також проект Набуккського газопроводу, що поєднуватиме каспійсько-центральноазійсько-іранські газопроводи з турецькою газопровідною систе-

мою в напрямку Румунії, Угорщини й Австрії, є свідченням реалізації обхідної щодо України стратегії транспортування енергоносіїв з каспійських родовищ. Більше того, інші спроби диверсифікації джерел енергопостачання з Центральної Азії (Туркменістану, зокрема) також позначені транзитною залежністю від території Росії, що ставить проблему оплати українською стороною як енергопалива, так і транзиту. Щодо нафтопроводу Одеса — Броди, то заповнення його каспійською нафтою ускладнюється, передусім через наявність уже розгалуженої мережі її постачання та пошук партнерів у заповненні системи в європейському напрямку. До того ж добудова польською стороною даного нафтопроводу здійснюється досить інерційно, що зумовлено і позицією ЄС щодо цього транспортного енергетичного проекту. Транспортні коридори з каспійських родовищ складаються з двох частин: безпосередньо від джерел видобутку енергосировини до Чорного моря і далі — до Європи або через територію України, або чорноморськими протоками й Середземним морем [14].

Незважаючи на переважаність проток і обмеженість Туреччиною вантажоперевезень, сьогодні за умов значно менших обсягів видобутку нафти та газу в Каспійському регіоні США та ЄС видають перевагу підконтрольним просторам для формування транспортних коридорів, тобто в обхід території України. Привабливість українського варіанта зменшують непостійність зовнішньополітичних орієнтирів та низький інвестиційний потенціал України.

Гра навколо маршрутів транспортування газу та нафти з регіону Центральної Азії у форматі США – Росія – ЄС набуває рис стратегічної боротьби, в основі якої лежать геополітичні міркування.

Енергетична стратегія Російської Федерації є вагомим чинником забезпечення геополітичної присутності на пострадянському просторі. Це суперечить інтересам як ЄС, так і США особливо у світлі загострення відносин США — Росія щодо розгортання елементів протиракетної системи на теренах Польщі, Чехії та планів розгортання окремих її складових в Україні та Грузії, а також з огляду на інтенсифікацію процесів приєднання останніх двох до НАТО та формування нової стратегії США щодо Чорноморського регіону.

Запровадження протягом 2007 р. чотирирівірної енергетичної стратегії Росії також суперечить проектам ЄС з розбудови розширеного європейського геополітичного й гео-економічного простору, що сягає регіону Центральної Азії. Це є особливо актуальним у контексті інкорпорації енергетичної складової в загальний контекст зовнішньої політики Євросоюзу як геополітичного суб'єкта. За підрахунками європейських експертів, Центральна Азія може забезпечити до 10% енергопалива для потреб країн ЄС. Запроваджена російська енергетична стратегія на сучасному етапі матиме важливі геополітичні наслідки для європейського геополітичного та євроатлантичного геостратегічного просторів.

По-перше, розбудова трансбалканського нафтопроводу Бургас—Александрополіс продемонструвала перемогу енергетичної політики Росії, оскільки два союзники США в Європі — Болгарія й Греція — віддали перевагу економічним інтересам у сфері енергетичної безпеки у форматі проекту з РФ. Як наслідок Росія позиціонує себе як головного постачальника нафти до країн Південно-Східної Європи, в такий спосіб унеможливаючи швидке розгортання стратегії США на створення поясу країн по периметру Чорноморського регіону для ізоляції Росії. Цей проект цілком може перетворитися на основний маршрут постачання каспійської нафти до країн Західної Європи, оскільки поєднання цього нафтопроводу з мережею Каспійського нафтопровідного консорціуму приведе до ускладнення наповнення нафтопроводу Баку — Тбілісі — Джейхан як основного маршруту транспортування нафти з каспійських родовищ. Даний нафтопровід відтягує обсяги

казахської нафти, необхідні для заповнення нафтопроводу Одеса — Броди із продовженням до Польщі.

Відтак, енергетичне питання виступає ще одним засобом тиску на Україну в геополітичній геометрії США — Росія — ЄС — Україна [15].

І хоча Україна виступає рубіжною державою як для європейського простору, так і для євразійського та належить до міжсистемної периферії, що зазнає впливу інтересів декількох потужних геополітичних суб'єктів, її геополітичне розташування перетворює державу на своєрідний геополітичний центр, який завдяки своєму географічному положенню виконує комунікаційні функції між двома геополітичними комплексами і має потенціал контролю. Для України в такому розкладі сил використання переваг власного геополітичного положення в інтересах ефективної реалізації національних інтересів можливе на засадах рівнонаближеності, у виконанні функції комунікаційного вузла між провідними регіональними акторами.

Україна виступає основним комунікаційним каналом між європейським та євразійським геополітичними просторами, а відповідно і ключовою ланкою для їх об'єднання в єдиний панєвропейський простір.

У такій конфігурації Україна може виконувати унікальну функцію консолідуючого фактора панєвропейського простору: єдність останнього залежить від відсутності конфронтації між провідними центрами (ЄС та Росією), а конкуренція за вплив на Україну є предметом їхнього геополітичного протистояння. Відповідно, лише свідомий вибір Україною напряму політики, яка буде уникати односторонньої орієнтації на один із центрів позбавить цю конфігурацію потенційної конфронтаційності.

3. Мегарегіон «Велика Європа» у зовнішній політиці України.

Імперативом європейської політики України залишається пошук оптимального співвідношення між стратегічним курсом на євроінтеграцію та необхідністю підтримувати комплексні відносини стратегічного партнерства з Росією в контексті посилення загальноєвропейських об'єднувачих тенденцій.

У цьому контексті, концепція Великої Європи є системоформуючим ланцюгом, природною об'єднуючою ланкою, яка покликана визначити місце України у Європейському геополітичному просторі [16].

Поняття Велика Європа безперечно є відносним та умовним. Ми використовуємо його лише на противагу різноманітним проектам «малої Європи» «атлантичної Європи», «євразійської Європи», нової Європи, як таких, що позиціонують Україну на периферії значних і визначальних для неї геополітичних й інтеграційних процесів і містять значний ризик закріплення України як буфера, санітарного кордону, плацдарму, авангарду, форпосту тощо.

Проект Великої Європи базується на панєвропейських традиціях політичної думки та політичної практики. Він ураховує існування декількох європейських центрів політичного й економічного тяжіння як, наприклад, Євросоюзу та Росії, які попри наявні розбіжності в інтересах та цілях демонструють зростаючу кооперативність у розбудові загальноєвропейських економічних, політичних, правових, освітянських просторів та в позиціонуванні Європи в сучасному світі.

Проект Великої Європи базується також на розумінні того, що вона складається не тільки із двох головних ядер, центрів тяжіння та європейської периферії, але і включає позаєвропейських акторів, насамперед США, що впливають на процеси в європейському регіоні у глобальному вимірі через трансформації глобальної міжнародної системи й безпосередньо у регіональному, використовуючи існуючий потенціал для спрямування процесів на європейському континенті в бажаному для себе напрямі [17].

Концепція Великої Європи включає в себе геополітичну формулу трикутника ЄС - Україна - Росія. Формула геополітичного трикутника ЄС - Україна - Росія базується на реальному існуванні окремих вимірів співпраці та партнерства між ЄС та Україною, Україною і Росією, ЄС та Росією. Комунікаційна функція України в межах такого проекту полягає у сприянні розбудови багатосторонньої взаємодії в межах трикутника ЄС - Україна - Росія.

По-перше, формування такого трикутника стратегічної взаємодії створює можливість замкнути процеси розбудови панєвропейського економічного, політичного, правового, енергетичного, транспортного, інформаційного, культурного та освітянського просторів, а також зміцнити механізми безпеки і стабільності на європейському континенті.

По-друге, формула геополітичного трикутника стратегічної взаємодії дозволяє запобігти або мінімізувати ризики можливого поглиблення співпраці між ЄС та Росією на стратегічно чутливих для України напрямках без урахування або всупереч національним інтересам України.

По-третє, формула трикутника дозволяє Україні артикулювати власне бачення процесів і механізмів об'єднання Європи, сприяє формуванню цілісної, послідовної та передбачуваної європейської політики, яка органічно поєднує євроінтеграційний курс України та курс на підтримання стратегічного партнерства з Росією, сприяє зближенню європейського і євразійського просторів Великої Європи.

По-четверте, формула трикутника є прийнятним форматом діалогу України з Росією та ЄС, вона зміцнює переговорні можливості України, збільшує простір для політичного маневрування.

Формула трикутника Україна - ЄС - Росія дозволяє інтегрувати російський та західний вектори української зовнішньої політики в єдину цілісну стратегічну лінію України щодо європейського континенту.

Україні життєво важливо не допустити нового розколу Європи, європейсько-євразійського протистояння, що загрожує або втратою незалежності, або перетворенню України на плацдарм протистояння як європейських, так і позаєвропейських центрів сили.

Таким чином, парадигма Великої Європи повертає Україні природне місце в центрі загальноєвропейських процесів і проблематики єдності європейського континенту, запобігає її маргіналізації або перетворенню на об'єкт політики світових центрів сили та дозволяє розраховувати на підвищення ролі та впливу України в європейській та світовій політиці.

Посилання

1. Foucher, Michel «Fronts et frontiers : un tour du monde géopolitique». Paris. Fayard. 1988. reed 1991 P. 22-49
2. Сюдюков І. Європейськість без розмежувань. Газета «День» № №225, середа, 8 грудня 2010
3. Programme Quelle présidence française pour quelle Europe?. IFRI 8 novembre 2007.
4. Фуше М. Европейская республика: исторические и географические контуры. - М.: 1999. - С. 75
5. Кіш Є. Теоретико-методологічні засади дослідження геополітичної ролі нових кордонів ЄС // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: політологія, соціологія, філософія. - Випуск 4. Ужгород, 2006. - С. 166-174
6. Россия и основные институты безопасности в Европе: вступаая в XXI век / Под ред. Д. Тренина; Моск. Центр Карнеги. - М.: S&P, июнь 2000. - 279 с.

7. Эмерсон М. Слон и медведь : Европейский Союз, Россия и их ближайшее зарубежье / М. Эмерсон. - Б. м. : CEPS, 2001. - 74 с.
8. Андрущенко (Гринько) С.В. Україна в сучасному геополітичному середовищі. - К.: Логос, 2005. – С. 161
9. Ukraine, Europe and the United States. Towards a new Euro-Atlantic security architecture/ ed/ by J. Jones, O. Kokoshinsky, P. Wittschorek. Baden-Baden, 2000. - P. 125
10. ЄС- Україна – Росія. Матеріали міжнародної наукової конференції// Актуальні проблеми МВ. Вип.62. Ч.1
11. Розширена Європа – Сусідні країни: Нова структура відносин зі східними та південними сусідами ЄС. Представництво Європейської комісії в Україні, Молдові та Білорусі, 2004.
12. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний та прецедентний аспекти/ За ред. Ф. М. Рудича. – К., 2002, С. 32-37
13. Geopolitics at the end of the Twentieth Century: The changing world political map/ ed. by Nurit Kliot, David Newman. – L., 2000, P. 118
14. Newman I.B. The geopolitics of Delineating «Russia» and «Europe»: The creation of «other» in European and Russian tradition// Geopolitics in Post-Wall Europe: Territory and Identity/ Ed. by O. Tunander, P. Baev, V. Einagel. – Thousand Oaks, 1997. P. 145 – 168
15. Jonsson C., Tagil S., Tornqvist G. Organizing European Space. – L., 2000. P. 45
16. Эмерсон М. Институционализация Большой Европы. CEPS Policy Brief. – 2003. – No. 42 P. 1-7
17. Эмерсон М. Формирование политических рамок Большой Европы// Современная Европа. – 2004. – Вып. 3 – Июль – Сентябрь. С. 90